

**ՎՐԵԺԽՆԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻԲՐԵՎ ԸՆԴՎՁՈՒՄ
ԵՂԵՌՆԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ**

Արգիկ Մխիթարյան

հ.գ.թ., պրոֆեսոր

ՍԻՊՀ

***Բանալի բառեր՝ վրեժխնդրություն, ըմբոստություն, եղենագործություն,
ցեղասպանություն, հույզեր, զգացմունքներ:***

Այսօր համայն հայությունը խոնարհվում ու խնկարկում է Հայոց Մեծ Եղեռնի գոհերի հիշատակը, որոնց անթաղ աճյուններն ու մարդկային գանգերից գոյացած բլուրները, տիեզերքի անհունում թափառող հոգիները դահիճից հատուցում են պահանջում:

1915 թվականն էր: Այդ թիվն էր, որ ողջ մի ազգի աղոթք սառեց շրթունքին և մորթվեց միայն նրա համար, որ հայ էր: 1915-ը պատմական մի տարեթիվ էր, որ կարող էր մի ամբողջ ազգի վախճանը դառնալ:

Եղեռն էր՝ հողագնդի մեղքերի մեղքը, որը նվաստացուցիչ ապտակ է՝ իջեցված մարդկության քաղաքակրթության դեմքին:

Միջագետքի անապատները դարձել են բազում հայերի անանուն գերեզմաններ, որտեղ տանջահար հայի մարմինն ու հոգին մինչ այսօր չեն հասնում անդրշիրիմյան խաղաղության, և Դեր –Ձորն այսօր տնքում է մեղքերի տակ:

Եվ ինչպես մեծ բանաստեղծը կասեր, այս էլ 100 տարի <<Դեր-Ձորի քամին մանկան ոսկորից շվի է սարքել և լուսաբացի աղջամուղջի մեջ սուրում է մահվան նվագներ>>¹:

Այո, ամեն դար մի վերք է թողել ու մի ավերակ, ամեն դար մի կնճիռ է դաջել մեր ժողովրդի ճակատագրին: Սակայն ամեն մի դար մի աստիճան է դարձել տառապանքի Տարտարոսից դեպի Ազատություն ձգվող սանդուղքի: Այդպես եղավ նաև անցյալ դարասկզբին, որը մեր ժողովրդի համար դարձավ դաժան ու ճակատագրական: Աշխարհի գերտերությունների քաղաքական, դիվանագիտական, տնտեսական շահերը, ինչպես այսօր, բախվում էին Կովկասում, և հիմնական թատերաբեմը Հայաստանն էր:

Ձուր էին անուղղելի լավատեսներն ակնկալում, որ քրիստոնյա Եվրոպան օգնության ձեռք կմեկնի օրը ցերեկով ամենքի աչքի առաջ ցեղասպանվող հին ու քաղաքակիրթ հայ ժողովրդին: Ձուր էին Եվրոպայի մեծ մարդասերները՝ Ռոմեն

¹ Վ. Դավթյան. Հատված <<Ռեքվիեմ>> պոեմից, Հալեպ-Երևան, 1977թ.

Ռուլանը, Կարլ Լիբկնեխտը, Ֆրիտյոֆ Նանսենը, Անրի Բարբյուսը, ամերիկացի Ջոն Ռիդը և մյուսները թերթերի էջերից, համալսարանների ու պառլամենտների ամբիոններից պահանջում շուտափույթ միջամտություն հայկական հարցին: Եվ գուր էր Անատոլ Ֆրանսը Սոդրոնի հնամենի սրահից աղաղակում՝ <<Արևելքում մեռնում է մեր քույրը: Մեռնում է միայն այն բանի համար, որ նա մեր քույրն է: Նրա հանցանքն այն է, որ նա բաժանել է մեր զգացմունքները, սիրել է այն, ինչ սիրել ենք մենք, մտածել է այնպես, ինչպես մենք. հավատացել է այն ամենին, ինչին հավատացել ենք մենք, և մեզ նման ընկալել է իմաստություն, բանաստեղծություն և արվեստ: Դրա մեջ է նրա հանցանքը...>>¹, իսկ Չերչիլը այսպես բնութագրեց հայերի ճակատագիրը. <<Հայերի դժբախտությունն այն է, որ նրա արյունն ավելի թեթև է, քան նավթի կշիռը>>:

Եվ ահա աստծուց ու մարդկանցից մոռացված հայ ժողովրդին մնում էր աղոթել հին, բայց միշտ կենդանի աստվածներից մեկին՝ վրիժառու Նեմեսիսին... Նրա այդ աղոթքը իրականացրին նույն բախտն ու կենսագրությունն ունեցող մի խումբ երիտասարդներ՝ երզնկացի, քաղեջի, խոտորջուրցի, և ավերակված մյուս գավառների ծնունդ, ջարդերից հրաշքով փրկված հայորդիներ, որոնք վճռել էին իրենց ուժերով պատժել անպատիժ մնացած հանցագործներին:

Հոգեբանական գրականության մեջ վրեժխնդրությունը դիտարկվում է իբրև զգացմունքների ապրման ձև, և այն չի դասվում դրական հուզական վիճակներին: Ընդհակառակը, վրեժխնդրությունը սովորական կենցաղային առօրյայում դատապարտելի է, քանի որ այս կամ այն երևույթին հակադարձելը վրեժխնդրությամբ համարվում է հակաօրինական երևույթ:

Սակայն այլ է Եղեռն տեսած ժողովրդի զավակների ապրած հոգեկան ընդվզումը, որը հրաբուխի պես պետք է ժայթքեր իբրև վրեժի հատուցում, իբրև լկտի ոճրագործին իր լեզվով պատասխանելու միջոց:

Ս. Թեհլերյանի հուշերում կարդում ենք.

<<Լուսաբացին ըմբոստ արթնացա մի ծանր երազից, իբրև թե մեռել եմ ու մտել գերեզման, ուր գտնվում են հարազատներս: Գերեզմանը բավական ընդարձակ է, քարաշեն, բայց խոնավ: Միայն մի կանթեղ լուսավորում է անթափանցելի խավարը: Մերոնք շատ ուրախ են, որ, վերջապես, մեռել եմ, մանավանդ հարսներն ու երեխաները: Վերջինները ցատկում են ուսերիս՝ հրճվանքից խենթացած: Բայց մայրս խիստ դժգոհ է. նա լաց լինելով մեղադրում է ինձ, որ շուտ եմ մեռել և առանց իրենց վրեժը լուծելու՝ իջել գերեզման...>>²

¹ Ս. Թեհլերյան. Վերհիշումներ, <<Թալեաթի ահաբեկումը>>, Երևան, 1993թ., էջ 4

² Ս. Թեհլերյան. Վերհիշումներ, <<Թալեաթի ահաբեկումը>>, Երևան, 1993թ., էջ 3

Եվ ինչ էր մնում անելու Սողոմոն Թեհլերյանին, եթե ոչ այն, ինչ իրագործեց:

1921 թվականի մարտի 15-ին Բեռլինի Հարդենբերգ փողոցում Թալեաթին գնդակահարող Սողոմոն Թեհլերյանը ձերբակալվեց և հանձնվեց գերմանական դատարանին: Հունիսի 2-3-ին Բեռլինի նահանգային դատարանում տեղի ունեցավ Սողոմոն Թեհլերյանի դատավարությունը: Երբ նախագահողը հարցաքննում էր մեղադրյալին, վկաներին ու փորձագետներին, ինքն էլ զգաց, թե ինչպես այդ ընթացքում Բեռլինի դատարանի պատերը կարծես բացվեցին, լայնացան, և ներկաների աչքի առջև պարզվեց անասելի մի ողբերգություն: Միջազգետքի անապատներից, Եփրատի, Տիգրիսի և ուրիշ փոքր ու մեծ գետերի հատակներից, ձորերի ու կիրճերի խորխորատներից, ավերակված քաղաքների քար ու մոխրի շարան-շարան եկան, կանգնեցին հազար-հազարավոր սպանվածների ուրվականներ, բռնեցին դատախազական ամբիոնը, իսկ մեղադրյալի աթոռին նստեցրին նրանց, որոնք զոհերի սուզ ու աղերսի առաջ խուլ ու անհոդողով մնալով, շարունակում էին սպանել ու հրդեհել:

1921 թվականից սկսված, մեկը մյուսի հետևից՝ Բեռլինում, Պոլսում, Հռոմում,

Թիֆլիսում, Թուրքեստանում գնդակահար գետին են տապալվել հայկական ջարդերի գլխավոր կազմակերպիչ, մարդակեր Թալեաթը, Թուրքիայի նախկին վարչապետ Ֆաթալի Խան Խոյսկին՝ ցեղասպանության վճիռը տվողո ու նաև հետևողական կիրառողը, բժիշկ Բեհաեդդին Շաքիրը, Տրապիզոնի կուսակալ, հայ մտավորականությանը, կանանց ու երեխաներին ոչնչացնող, նավերով ծովամույն անող հրեշը՝ Ջեմալ Ազմին, երիտթուրքական եռապետության պարագլուխներից՝ տեղահան քարավաններին դեպի անապատների երախը ուղարկող, ծովակալ Ջեմալ փաշան և ուրիշներ:

Վրեժխնդրության այս ծրագիրը իրականացվեց դաշնակցության հիմնած <<Նեմեսիս>> կազմակերպության որոշմամբ: Պետք է իրագործվեր հայության դեմ ուժի գործած մարդակերների հաշվեհարդարը, քանի որ վրիժառուների հոգում չէր հանդարտվում ցասումը հայ ժողովրդի հետ անմարդկային դաժանություններ ու վայրագություններ գործած մարդակեր հրեշների դեմ:

Ամենասարսափելի տանջանքների ենթարկված հայ մտավորականների սպանությունները անջնջելի հետք էին թողել մեր հայրերի հոգում, որոնք Անատոլիայի ճանապարհներին ու Միջազգետքի անապատներում վկա դարձան աննկարագրելի բարբարոսությունների:

<<Դանիել Վարուժանին ստիպեցին, որ իր ձեռքով փորի իր գերեզմանը և հետո միայն գնդակահարեցին: Գրիգոր Զոհրապի գլուխը քարերով ջարդեցին այնքան, մինչև անշնչացավ>>¹:

<<Նեմեսիսի>> արդար որաշմամբ սկսվեցին այն հաշվեհարդարները, որոնց համառոտ շարքը փորձենք ներկայացնել:

1920 թ. հունիսի 19-ին Արամ Երկանյանը Թիֆլիսում գնդակահարեց Ադրբեջանի նախկին վարչապետ Ֆաթալի Խան Խոյսկուն և խորհրդարանի խոսնակ Հասան Բեկ Ագանին:

1921 թ. մարտի 15-ին Բեռլինում Սողոմոն Թեհլերյանը գետնեց օսմանյան կայսրության վեզիր և ներքին գործերի նախարար, Հայոց Ցեղասպանության գլխավոր կազմակերպիչ Թալեաթին: Բեռլինի դատարանը արդարացրեց Սողոմոն Թեհլերյանին, որը դարձավ հայ ժողովրդի վրեժը լուծող անգերազանցելի անհատականություն:

1921 թ. հուլիսի 21-ին Միսաք Թոռլակյանը Կոստանդինուպոլսում սպանեց Ադրբեջանի ներքին գործերի նախարար Բեհբուք Ջիվանշիր Խանին: Անգլիական Ռազմական դատարանը Թոռլակյանին արդարացրեց՝ որպես անմեղսունակ:

1921 թ. դեկտեմբերի 5-ին Արշավիր Շիրակյանը սպանեց երիտթուրք կուսակցության ղեկավար Մայիկ Հալիմին:

1922 թ. ապրիլի 17-ին Արշավիր Շիրակյանն ու Արամ Երկանյանը Բեռլինում վերացրին Տրապիզոնի նախկին նահանգապետ Ջեմալ Ազմիին, որը հրամայել էր ծովում խեղդել 15 000 հայ երեխաների:

1922 թ. ապրիլի 17-ին նրանք գնդակահարեցին նաև <<Թեշքիալաթականը և մահսուսե>> կազմակերպության հիմնադիր Բեհաեդդին Շաքիրին (սպանելով նաև թիկնապահներից մեկին):

1922 թ. հուլիսի 25-ին Թիֆլիսում Պետրոս Տեր-Պողոսյանը և Արտաշես Գևորգյանը սպանեցին Թուրքիայի ռազմածովային ուժերի նախկին նախարար Ջեմալին:

1922 թ. Կարմիր բանակի հայազգի հրամանատար Հակոբ Մելքումովը Տաջիկստանում գնդակահարեց Օսմանյան կայսրության ռազմական նախկին նախարար Էնվերին:

Վրիժառունները չխնայեցին նաև հայ դավաճաններին: 1920 թ. Ս Թեհլերյանը Կոստանդինուպոլսում սպանեց Օսմանյան կայսրության ոստիկանության գաղտնի ղեկավար Մկրտիչ Հարությունյանին:

¹ Ջ. Կիրակոսյան, Առաջին համաշխարհային պատերազմը և արևմտահայությունը>>, Ե., 1965 թ., էջ 253

1920 թ. մարտի 27-ին Արշավիր Շիրակյանը Կոստանդինապոլսում գնդակահարեց Վահե Իսսահանին (Եսայան), որը թուրքերի համար կազմել էր հայ մտավորականների ցուցակ և այդ ցուցակով էլ իրականացվել էր նրանց սպանդը:

1920 թվականին Կոստանդինապոլսում Արշակ Եզդանյանը գնդակահարեց դավաճան Յասայանին, որը մատնել էր Թալեաթին վերացնելու Հնչակյան կուսակցության նախաձեռնությունը և որի արդյունքում էլ Հնչակյան կուսակցության 21 անդամներ սպանվել էին:

Աշխարհը անբարո անտարբերություն ու անարդար վերաբերմունք ուներ հայի ու Հայաստանի նկատմամբ: Ավելին, Գերմանիայի կայսր Վիլհելմ II-ը Թալեաթին պարգևատրեց << Սև Արծվի >> շքանշանով, իսկ Թուրքիայի դեսպան Վանգենհայմը լկտիաբար հայտարարեց, << Մենք՝ գերմանացիներս, ատում ենք հայերին, որովհետև նրանք ռուսասեր են... >>¹:

Զարմանալիորեն, դարավերջին ևս, աշխարհի անտարբեր թողությունը կրկնվեց թուրքական սինդրոմը՝ Սուլգայիթում ազերին ապացուցեց, որ նորօրյա թուրքը կես քայլ անգամ հեռու չէ կանգնած 15-ի թուրք Թալեաթից ու ենիչերուց, որը յաթաղանով թրատեց հայ հղի կնոջ որովայնը և, տեսնելով կիսված մանկանը, հռչակեց՝ ասելով՝ << Աֆարիմ, տեսար ,որ երկվորյակ ունեցար >>:

Արցախյան Գոյամարտի Ոգին ծնվեց հենց նոր Նեմեսիսից՝ Սուլգայիթի ու Մարաղայի, Կիրովաբադի ու Բաքվի ոճրագործություններից, և վրեժխնդրության ցասումը նորից հայ ֆիդայի - հայդուկին պայքարի հանեց ու իր պապենական հողից դուրս շարտեց եղենազործին: Այս է մեր պայքարի ֆենոմենը, որը չի հանգչի ոչ մի հայի հոգում, քանի դեռ աշխարհը անբարո վերաբերմունք ունի ցեղասպանություն ապրած մի ժողովրդի անցյալի հանդեպ, քանի դեռ հայոց աշխարհի տարածքից մեծ Դեր-Զորի գերեզմանը կա, ուր անթաղ նահատակների հոգիները դեգերում են տիեզերքի անհունում, քանի դեռ Արցախ աշխարհը ճանաչում չունի և քանի դեռ Հայոց Ոստանի կարոտակեզ հայացքի դեմ, կարծես ավիդ մեջ, բայց անհաս ու հեռու գերված Մասիսները կան:

Սակայն ինչպես Անատոլ Ֆրանսը կասեր՝ հայի մեկ կաթիլ Արյուն մնալու դեպքում էլ կհառնի Հայաստանը, կասեի՝ Արցախ- Հայաստանս, Արցախը՝ անունս, Հայաստանն՝ ազգանունս:

¹ Ջ. Կիրակոսյան, Առաջին համաշխարհային պատերազմը և արևմտահայությունը >>, Ե., 1965 թ., էջ 365

Ամփոփում

Հոդվածում լուսարանվում է վրեժխնդրության զգացմունքի հոգեբանական բնույթը, որը ծնվում է իբրև եղեռնագործության ու վայրագության հանդեպ դրսևորվող ըմբոստություն: Այն դիտարկվում է Հայոց Մեծ Եղեռնի իրադարձությունների փաստարկներով:

Месть как протест против геноцида

Арзик Мхитарян

Резюме

Ключевые слова: *мечь, бунт, геноцид, геноцид, эмоции, чувства.*

В статье освещается психологический аспект чувства мести, рожденного как протест против совершенного зверства. Оно подтверждается фактами событий геноцида армян.

Revenge as a Protest against the Massacre

Arzik Mkhitaryan

Summary

Key words – *revenge, rebellion, genocide, emotions, feelings.*

The given article highlights the psychological aspect of the sense of revenge which was born as a protest against the atrocities committed. It is based on the real events of the Armenian Genocide.